

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Adventures of Ideas, υπό Alfred North Whitehead καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard. Νέα Τύρκη, Macmillan comp. 1933).

Ο κ. Whitehead εἶναι ἐκ τῶν γνωστοτέρων τῆς σημερινῆς ἐποχῆς φιλοσόφων. Τὸ δὲ ὅπερ ἡμῶν ἔργον ἀποτελεῖ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μᾶς σειρᾶς τῆς ὁποίας τὰ ἔτερα δύο εἶναι *Science and The Modern World* (1917) καὶ *Progress and Reality* (1929). Τὰ τρία ταῦτα ἀποτελοῦν ἐν δλον συμπληρώμενα ἀμοιβαίως.*)

Η φιλοσοφία τοῦ κ. Whitehead παρουσιάζει χαρακτηριστικὰς τάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὸν καντισμὸν καὶ πρὸς τὰς γνωσιολογικὰς θεωρίας καὶ πλησιαζούσας πολὺ πρὸς ἓνα ἐμπειρισμὸν ἀλλὰ ἀπηλλαγμένον πάσης αἰσθησιαρχίας. Οὗτος λέγει δτὶ η φιλοσοφία του εἶναι φιλοσοφία τῆς Φύσεως. Εἰς αὐτὴν εὑρίσκομεν ἐννοίας καὶ ἰδέας αἱ ὁποῖαι συμπίπτουν πρὸς τοιαύτας ἀλλων γνωστῶν φιλοσόφων· οὕτω η ἔννοια τοῦ χρόνου ὡς διαρκείας (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν χρόνον τῆς φυσικῆς) συμπίπτει πρὸς τὴν ἔμοίαν ἔννοιαν τοῦ κ. Bergson· η ἔννοια τῆς σκοπίμου καὶ κατευθυνομένης ἐνεργείας τοῦ νοὸς εἶναι αὐτὴ αὐτὴ η ἔννοια η εὑρισκομένη εἰς τὴν βάσιν τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl. Καί τοι τὸ δὲ ὅπερ ἡμῶν ἔργον *Adventures of Ideas* ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν προσπάθειαν πρὸς κατανόησιν τοῦ πῶς δημιουργοῦνται πολιτισμένα δυτα, οὐχ ἡττον ἐν αὐτῷ εὑρίσκονται πολλαὶ ἰδέαι ἀποτελοῦσαι τὸ κύριον θέμα ἀλλων ἔργων τοῦ συγγραφέως. Ο κ. Whitehead εἶναι βαθὺς μελετητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ πλειστάκις ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν ἰδίως εἰς τὸ τελευταῖον του τοῦτο ἔργον. Περὶ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ κ. Whitehead ἐδημοσίευσε ἀξιόλογον μελέτην εἰς τὴν *Revue Philosophique* τῶν Παρισίων (ἴδε τεύχη 5-6, καὶ 7-8 ἔτους 1931) δ κ. J. Wahl.

Δίδων τὸν τίτλον τοῦτον εἰς τὸ τελευταῖον του ἔργον, δ συγγρα-

*) Ἀλλὰ δὲν εἶναι ταῦτα τὰ μόνα συγγράμματα τοῦ κ. Whitehead. Πλήν τούτων ἔχομεν καὶ τὰ ἔξης φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἔργα: *The Concept of Nature* (1920), *An Enquiry concerning the principles of Natural Knowledge* (1919), *Time Space and Material* (1929), *Religion in the making* (1927), *Symbolism, its meaning and object* (1928), *The function of reason* (1929).

φεύς, ήθέλησε, ώς ὁ Ἰδιος ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον, νὰ ἐκθέσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπίδρασιν ὡρισμένων ἰδεῶν εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰδίαν ἔκυτον προσπάθειαν πρὸς διαμόρφωσιν συστήματος ἰδεῶν οικανῶν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ιστορικὴν ἐκείνων ἔξιλιξιν.¹⁾ Τὸ δλον ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη: οινωνιολογία, κοσμολογία, φιλοσοφία καὶ πολιτισμός.

Α'. Κοινωνιολογία. — 'Εξετάζοντες τὴν ιστορίαν τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ εἴχωμεν ὑπόσψιν μας ὅτι αἱ ἰδέαι εἶχουν διάφορον βαθμὸν γενικότητος καὶ ἕτεραί εἶναι αὐτῶν γενικόταται σπανίως εὑρίσκονται. Ἡγετῶς ἀκπερασμέναι. Αποτελοῦν τὸ βάθος, τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς αἱ διπλαὶ ιδεῖς εἰς μίαν ὡρισμένην ἐποχήν· τὰς ἀπασχολοῦντα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προβλήματα συζητοῦνται, κρίνονται μὲ ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς ιτήρες ἀκραζομένας ἀρχὰς ως βάσιν. Μιὰ τοιαύτη ἰδέα εἶναι ἡ τῆς ἀξιοφεύεταις τοῦ ἀνθρώπου ως ἀτόμου, ἡ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ιστορία τῆς ἰδέας ταύτης θὰ διευκρινίσει: τὰς ἀνωτέρω.

"Ἄς ἐξετάσωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὰς πολιτικὰς θεωρίας τῆς αλασικῆς ἀρχαιότητος: πόσον διάφοροι εἶναι αἱ γνῶμαι καὶ αἱ πράξεις τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Κλέωνος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ, τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Καίσαρος. Καὶ δημοσίες δλαι συμφωνούν ως πρὸς ἓνα βασικὸν σημεῖον: ἡτο γενικῶς παραδεδεγμένον τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα διατονούνται εἰς τὴν Ρώμην ὅτι ἀπηγτεῖτο ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρχῃ δλόκληρος πληθυσμὸς διούλων διὰ νὰ ἐκτελῇ διαφόρους ὑπηρεσίας· ἃς δποίας δὲν ἡτο πρέπον καὶ ἀριθμούν νὰ ἐκτελοῦν οἱ πολῖται· αἱ οινωνίαι τῆς αλασικῆς ἐποχῆς δὲν ἥσαν αὐτάρκεις. Κανὲν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ζητήματα ποὺ ἀπησχόλουν τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐλύθη· τὰ ἴδια ζητήματα ἀπασχολοῦν καὶ τοὺς πολιτικοὺς τῆς σήμερον. Καὶ δημοσίες δποία τεραστία διαφορὰ μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν σημερινῶν πολιτικῶν θεωριῶν! καὶ τοῦτο διέτι διαφέρομεν σήμερον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἐπὶ τοῦ ἐνδε ακριβῶς σημείου ἐπὶ τοῦ δποίου δλαι ἐκείνοις συνεφάνων: προϋπόθεσις τῶν πολιτικῶν θεωριῶν ἥτο ἐκείνην μὲν τὴν ἐποχὴν ἡ διουλεία, ἐνῷ σήμερον εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτὴ οὖσιαστικῶν δικαίων τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρχειν ως ἐκ τῆς ἀπλῆς ἰδεότητός των ως ἀνθρώπων εἶναι χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ιστορίας τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ θρίαμβον τῆς μεταγενεστέρας φάσεως τοῦ πολιτισμοῦ.

"Ο αλασικὸς πολιτισμὸς εἶχε δύο διακριτικὰ στοιχεῖα: πρῶτον ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν του διθεσμὸς τῆς διουλείας ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατόν του σημεῖον: ἡτο προϋπόθεσις αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρχειας τῆς οινωνίας"

1) Ιδιαιτέρως ἀσχολεῖται τὸ παρόν ἔργον μὲ τὴν μεταβίβασιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ δὴ μὲ τὴν ἐνεργὸν δύναμιν δύο ἥ τριῶν κυρίων ἰδεῶν τῶν δποίων ἡ πραγματοποίησις ἀποτελεῖ τὸν πολιτισμόν.

τοῦτο ὡφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ δτι αἱ θρησκεῖαι τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης, ἐλθοῦσαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας, ἀντελαμβάνοντο τὸ σύμπαν ὅπό¹
τὴν μαρφὴν σχέσεων αὐθέντου καὶ διούλων, καὶ δεύτερον δτι κατ' αὐτὴν
εἰσήχθησαν ἀρχαὶ ἡθικῆς ἀποτελοῦσαι κριτικὴν τοῦ ὑπάρχοντος συ-
στήματος. Πολλοὶ πλούσιοι ἀθηναῖοι καὶ ρωμαῖοι εἶχαν διούλους τοὺς
δποίεις μεταχειρίζοντο καλῶς, οἱ δὲ στωϊκοὶ ἐν Ρώμῃ εἰσῆγον μεταρ-
ρυθμίσεις βασιζόμενας ἐπὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιούτου
ἀγῶν ὅμως πραγματικός πρὸς κατάργησιν τῆς δουλείας δὲν ἐγένετο
κανείς. Ἀλλὰ μία ἡθικὴ ἰδέα καὶ ἀρχὴ εἶνε κίνδυνος σοβαρός· καὶ
τοῦτο καταφάνη ὅταν ἦλθεν ὁ χριστιανισμὸς ὁ δποῖος ἡσπάσθη τὴν
πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ψυχῆς καὶ ἐδημιούργησεν ἔνα κώδικα ἡθι-
κῆς δποῖος ἐδὲν ἐφηριμόζετο θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν βιαρξιν σε-
δήποτε συγκεκριτημένης κοινωνίας. Καὶ ὅμως αἱ ἡθικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ
ἐπέδρων διαρκῶς καὶ δυνάμεθα γὰρ εἴπωμεν δτι ὁ πολιτισμὸς συνίστα-
ται εἰς τὸ νὰ καταστῇ πραγματικότης δσον τὸ δυνατὸν μεγαλείτερον
μέρος τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἡθικαὶ ἀρχαὶ τὰς δποίας θέ-
τει κάθε θρησκεία διὰ τὴν πρακτικὴν (καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἀπο-
τελεῖ ἐξαίρεσιν) εἶνε ἀνάγκη νὰ προσαρμοθοῦν εἰς τὸ ποίμνιον διὰ τὸ
ὅπειρον προσορίζονται. Καὶ οὕτω βλέπομεν δτι μόλις κατὰ τὸν 17^ο
αἰῶνα γίνεται ἐν Ἀγγλίᾳ δεκτὴ ὡς βάσις ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, καὶ
πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν 18^ο μὲ τὴν γαλλικὴν καὶ ἡμερικανικὴν
ἐπανάστασιν διὰ νὰ ἴδωμεν τὰ «δίκαια τοῦ ἀνθρώπου», τὴν ἐλευθερίαν
καὶ τὴν Δημοκρατίαν γὰρ τίθενται ὡς βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ
γὰρ ἀποφασίζεται ἡ ἐπίσημος κατάργησις τῆς δουλείας δύο χιλιάδων
ἔτη μετα τὰς πρώτας κατ' αὐτῆς κριτικὰς ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας πραγματευμένης περὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀνθρωπίνης
ψυχῆς, δλίγας δὲ μόλις δεκαετηρίδας βραδύτερον λαμβάνει χώραν δ
ἔμφύλιος πόλεμος εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν μὲ σκοπὸν καὶ πρόγραμμα
τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας.

‘Η μεταστροφή αὕτη ἐπραγματοποιήθη ἐγκαίρως διότι διαρκοῦντος τοῦ 19 αἰῶνος ἐδημιουργήθη κατάστασις ή ὅποια θά τὴν ἐδυσχέραινε. ‘Η ἐλευθερία καὶ διατομισμὸς ἐξηλίχθησαν εἰς ἀνταγωνισμὸν πρῶτον μεταξὺ ἀτόμων καὶ ἔπειτα καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ κρατῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ δλῶν τῶν πεδίων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, η δὲ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἐν γένει ἐνῷ κατ’ ἀρχὰς ηύνοησε τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ ἀτόμου κίνησιν κατέληξεν εἰς τὸ γὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν ἐργάτην κατάστασιν ἐλάχιστα διαφέρουσαν τῆς δουλείας. ‘Η περὶ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δαρβίνου ὑπωστηριχθεῖσα θεωρία τῆς Φυσικῆς Ἐπιλογῆς εἶνε ἐπίσης ἀντικρυς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνθρώπιστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδελφισύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Εἶνε ἀληθὲς δτι ὑπῆρξε καὶ μία κίνησις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀδελφισύνης, ἡτο δὲ αὕτη ἀφ’ ἐνὸς μὲν η θεωρία τοῦ Jeremy Bentham βασιζόμενη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς «Μεγίστης Εὐτυχίας τοῦ Μεγίστου ἀρθμοῦ» (ἀνθρώπων) καὶ ἀφ’ ἑτέρου δ θετικισμὸς τοῦ Comte.

ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἔδικτοντα ἐπὶ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τῆς ἐποχῆς των (δηλ. τὰ μέσα του 19 αἰώνων). Ἡ φυσικὴ δημοσίευση καὶ εἶχε νὰ παλαιότερη πρὸς ιδίας ἑσωτερικάς δυνατολίας, καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενα δὲν εἶχον σταθερὰ θεμέλια, δι' αὐτὸν καὶ δὲν ἤδυναντο νὰ ἐπικρατήσουν.

'Οπωσδήποτε βλέπομεν ὅτι ἡ ιδέα του Πλάτωνος ἀφοῦ ἐπάλλαξε ἐπὶ δύο χιλιάδες ἔτη ἔναγτίων τῶν ἑξωτερικῶν ἀντιτάσεων ὑπερίσχυσε τελικῶς καὶ ἔδικτοντας τὸν Πλάτωνα λέγοντα ὅτι ἡ πειθώ νικᾷ τὴν βίαν.

'Εξετάζοντες τὴν ιδέαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, δηλαδὴ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἡ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ συμφέροντος τοῦ συνόλου, εὑρίσκομεν πάλιν γενικάς ιδέας μὴ ἐκφραζόμενας ῥητῶς. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐν ὄλιγαρχικὸν ἡ ἐν δημοκρατικὸν πολιτευματεινογν πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἐξάρσυν τὴν κοινωνικὴν δργάνωσιν ἦτο: τὴν ἐξάρτησιν τοῦ πολίτου ἀπὸ τὴν πολιτείαν. 'Ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου πολίτευμα ἔχον ὡς αύριον αὐτοῦ σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ συμφέροντα μᾶς ὡρισμένης ἐμπορικῆς ἡ βιομηχανικῆς τάξεως (ὅπως συνέβαινεν ἐν 'Αγγλίᾳ εἰς τὰς ἀρχὰς του 18ου αἰώνων ὅπότε σκοπὸς τῆς πολιτεικῆς ἦτο ἡ προστασία τῶν μεγαλεμπόρων τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Bristol) θὰ ἐξάρει τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἡ τὸν ἀπόλυτον ἀτομισμὸν εἴτε φέρει τοῦτο τὸ δνομα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἡ δημοκρατικοῦ ἡ καὶ τοῦ ἀπόλυταρχικοῦ. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις καμμία μνεία δὲν γίνεται τοῦ οὐσιαστικοῦ ἐκείνου σημεῖου καὶ ὅμως αἱ διάφοραι ἐκδηλώσεις ἐκάστης προόδου, εἴτε εἰς τὸ πολιτειακὸν δίκαιον εἴτε εἰς τὴν φιλολογίαν, τὰς ἐπιστήμας, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν κοινωνίαν θὰ ἐκδηλώνουν ταυτοχρόνως καὶ τὴν νοστροπίαν τῆς τάξεως τῆς δοπίας θὰ ὑπερισχίσουν τὰ συμφέροντα.

'Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παλαιωτέρου κόσμου συνάγομεν τὸ συμπερασμα ὅτι τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ξνω σημεῖον ἀπόψεις των τὰς εἶχον οἵονεὶ ἐξ ἐνστίκτου πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ κοινωνικῶς παραδεδεγμένου ἦτο ἀκατανόητος. 'Ἐάν δὲν ὑπήρχον ἐξαιρέσεις καὶ παρεκκλίσεις βεβαίως δὲν θὰ πρωτόδευεν ὁ πολιτισμὸς καὶ τοιαῦται ὑπῆρξαν. 'Ἐν Αλγύπτῳ δ' Ἀκνατὸν ἦτο ἀντίδρασις τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀπολύτου ἐπιβιλῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου. Οἱ προφῆται τῆς Ἰουδαίας δμοίως. 'Αλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ δὲν εἶχον σαφῆ ιδέαν τῆς ἐλευθερίας καθ' ἐαυτὴν διότι ἀμφότεροι ἐξήτευγν νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἀπόψεις των διὰ τῆς βίκες δρα κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. (Τὴν αὐτὴν ἐλλειψιν ἀνεξιθρησκείας ἔδειξαν βραδύτερον καὶ δ' Λούθηρος καὶ δ' Καλβῖνος). Τὴν πρώτην σαφῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεκτικότητος εὑρίσκομεν παρὰ Θουκυδίδῃ εἰς τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ Περικλέους ὑπὲρ τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πεσόντων. 'Ἐκεῖ δ' Περικλῆς - Θουκυδίδης ἐκθέτει τὴν ιδέαν τῆς δργανωμένης κοινωνίας ἀναγνωριζόμενης τὴν ἐλευθερίαν τῶν καθ' ἐκαστον αὐτῆς μελῶν εἰς τὸ νὰ κανωνίζευση τὰ τοῦ βίου αὐτῶν. Πεντήκοντα ἔτη βραδύτερον δ' Πλάτων διετύπωσε βαθυτέρας ἔνγοιχς ἐκ τῶν δοπίων δυγάμεθα νὰ θεωρήσωμεν

δτι πηγάζουν δλαι αί περὶ ἐλευθερίας ἀξιώσεις. Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν διαρκῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας πρὸς περαιτέρω μετάδοσιν τῆς θεωρητικῆς πείρας. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης ἔζησαν ἀσκοῦντες διαρκῶς τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ χάριν αὐτοῦ ἀπέθανεν ὁ Σωκράτης. Ὁ Ἑλληνικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γεννηθῇ ἡ ἐλευθερία τῆς θεωρίας. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Δύσιν ποικίλλα κοινωνικὰ καθεστῶτα. Τὸ νέον εἰς αὐτὰ στοιχεῖον ἔγκειται εἰς τὸ δτι διεμορφώθησαν θεσμοὶ ἐκπροσωποῦντες τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς σκοπούς ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν ὅμιλων, ἀνεξαρτήτως καὶ χωρίς νὰ λαμβάνωνται ὑπὸ ὅψιν τὰ γενικώτερα συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ κράτους. Ἡ νεωτέρα πολιτικὴ ἴστορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ κράτους ὅπως ἀντισταθῇ καὶ τὸ ῥεῦμα ἐκεῖνο καὶ ἀπὸ τὰς ἐνάστοτε ὑποχωρήσεις τοῦ, μὲ τελευταῖον πρόχωμά του τὴν θεωρίαν τῆς κρατικῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Φυσικὰ ἡ μέση δόδος εἶνε τι τὸ ἐπιβεβλημένον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν. Ἀπεριόριστος ἐλευθερία σημαίνει πλήρη ἔλλειψιν πάσης ὑποχρεωτικῆς συνεργασίας καὶ συντονισμοῦ· ἀνευ αὐτῶν εἶνε ἀδύνατος ὁ πολιτισμός· χρειάζεται συνεπῶς κάποιος ἔξαναγκασμὸς ὁ ὅποιος δημιουργεῖται εἰς τὴν ἐλευθερίαν· τὸ ὅποιον σημαίνει δτι ἀπαιτεῖται ἀνάμιξίς της ἔξαναγκασμοῦ καὶ ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐπίσης δτι τὸ μέτρον τῆς μίξεως δὲν εἶνε γνωστὸν καὶ δημοιγοπαντοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ μέση λύσις βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως θεσμῶν στηριζομένων ἐπὶ ἐπαγγελματικῆς διαφοροποιήσεως ἀπαιτούσης ὥρισμένα πρωσόντα. Ἡ δργάνωσις τῶν ἐπαγγελμάτων κατὰ σωματεῖα εἶχεν ὡς συνέπειαν δτι ἡ ἐλευθερία ἔζητεῖτο ὑπὲρ τῶν σωματείων καὶ ὅχι ὑπὲρ τῶν ἀτόμων. Κατόπιν δημιουργεῖται καὶ ἔζητουν ἀπλῶς ἡσυχίαν καὶ τάξιν καὶ ἐλευθερίαν νὰ κανογίζουν μόνοι τὰ τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας των. Άλι πρόσδοι δημιουργεῖται τῆς ἐπιστήμης εἶχον ὡς συνέπειαν τὸν σχηματισμὸν δργανισμῶν περιλαμβανόντων ὅχι μόνον τὰ ἀτομα δλοκλήρου τοῦ Κράτους ἀλλὰ καὶ ἔκτεινομένων πωλὸν πέραν τῶν δρίων αὐτοῦ· τοιοῦτοι εἶνε τὰ διεθνῆ γραφεῖα περὶ ἐλέγχου τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ ἀλλα. Εἰς τὸ σπουδαιότερον πεδίον τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, εἰς τὸ οἰκονομικὸν ὁ ἀτομικιστικὸς φιλευθερισμὸς ἐναὐ ἀγησε κατόπιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νομικοῦ πρωσώπου, συγεπεία τοῦ δποίου ὑπῆρξε νὰ καταστῇ ἀόριστος καὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁλόκληρος ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτων ἀτόμων ἔχόντων ἀπόλυτα δίκαια καὶ μὲ ἀπόλυτον ἱκανότητα νὰ δημιουργοῦν συμβατικῶς πλήρως καθηρισμένας σχέσεις, δλόκληρος αὐτὴ ἡ θεωρία ἀπεδείχθη σαθρὰ καὶ ἀπεδείχθη δτι τὸ ἀτομον εἶνε ἀχώριστον ἀπὸ τὸ περιβάλλον εἰς κάθε ἔκφανσιν τῆς ὑπάρξεώς του.

Ομιλοῦντες περὶ ἐλευθερίας ἔχομεν συνήθως κατὰ νοῦν τὴν ἐλευ-

Ηερίαν τοῦ λόγου, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶναι σφάλμα διότι ἔκεινο ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς ἐνεργείας· ἡ ἐλευθερία αὐτῇ εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν.⁹ Η ἔκφρασις τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἔλαβεν εἰς τὴν νεωτέραν σκέψιν τὴν μορφὴν τοῦ ιστορικοῦ ὑλισμοῦ. Εἰς τὰς γενιτεράς κράτης ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀμοιβαία προσαρμογή εἰς τρόπον ὃστε αἱ διάφοραι ἐλεύθεραι διμάδες ὅχι μόνον νὰ μὴ καταστρέψουν τοὺς γενικοὺς σκοπούς τῆς κοινωνίας ἀλλὰ τούναντίον νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτῶν.

Ηερὶ Πειθοῦς.— Αἱ κοινωνίαι ὑπόκεινται εἰς δύο εἰδῶν ἀνάγκας: ἔχομεν ἀφ¹⁰ ἐνδές μὲν τὰς πρωταρχικὰς ἀνάγκας τροφῆς, θερμότητος, στέγης καὶ δεύτερον τὰς σχετιζομένας πρὸς τὸν συντονισμὸν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Ο συντονισμὸς οὗτος πραγματοποιεῖται εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῆς πειθοῦς. "Οσον περισσότερον εὑρύνεται δικύλος τῶν διὰ τῆς πειθοῦς πραγματοποιούμενων ἐνεργειῶν τόσον ἀναπτύσσονται αἱ ὑψηλότεραι καὶ πνευματικαὶ ἐνέργειαι τῆς κοινωνίας. Μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς πειθοῦς στηριζομένων ἐνεργειῶν πρωτεύουσαν θέσιν καταλαμβάνει τὸ ἐμπόριον ὑπὸ τὴν εὑρυτάτην ἔννοιαν ὑπὸ τὴν διποίαν περιλαμβάνει πάσης φύσεως ἀνταλλαγὰς κοινῇ συναίγεσι γιγνομένας. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου ἐφαρμόζεται διὰ τὸ ἀνωτέρω ἐλέγχη περὶ τῶν προῦποθέσεων καὶ τῶν γενικωτάτων ἰδεῶν αἱ διποίαι δὲν ἐκφράζονται ῥητῶς (ἐπὶ παραδ. προκειμένου περὶ τοῦ χρυσοῦ ὡς μέσου ἀνταλλακτικοῦ ἢ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθου περὶ πληθυσμοῦ). Τὸ ἐμπόριον εἶναι κεντρικὸς παράγων ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰς τεχνικὰς προόδους ὡς καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἀκατοικήτων (ἢ ἀραιὰ κατωκημένων) χωρῶν. Μόλις παύσουν νὰ ὑφίστανται αἱ δροὶ διὰ τὰ τρία ταῦτα ἐπέργεται διμαρασμός παράδειγμα ἢ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, αἱ Ἰνδίαι, ἡ Κίνα. "Η ζωὴ εἶναι ἐνέργεια ἐπιθεική, καὶ ὅχι ἀμυντική, στρεφομένη ἐναντίον τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διμοιχομόρφου ἐπαναλήψεως τοῦ Σύμπαντος. "Οταν τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἐπεχείρησε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος νὰ διαδώσῃ εὑρέως εὑρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ἀπέτυχε διότι εἶγε πλέον καθαρῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀλλ' ἐπιτυχῆ προσπάθειαν ἡ Εὐρώπη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της τρία σπουδαῖα πλεονεκτήματα: τὴν γριστιανικήν τηθικήν, τὸ ἔνστικτον πρὸς δημιουργίαν δργανισμῶν ὑπερακοντίζοντων τὰ τοπικὰ σύνορα καὶ τὴν αληθονομίαν τῶν προϊόντων τῆς προηγηθείσης σκέψεως ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἑδραϊκῆς, Ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλολογίας. Τὸ γενικὸν ἀποτέλεσμα τῶν παραγόντων τούτων ἦτο τὸ ηὐξημένον πλέον αἰσθημα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιωτού τοῦ διποίου τὴν ἀρχὴν εύρομεν εἰς τὸν Πλάτωνα. "Η ἀξία τῶν ἀνθρώπων ἔγκειται εἰς τὸ διτι εἶναι δεκτικοὶ πειθοῦς. Πολιτισμὸς δὲ εἶγε ἡ διατήρησις τῆς κοινωνικῆς τάξεως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς πειθοῦς. "Η προσφυγὴ εἰς τὴν βίαν, δσον καὶ ἀν εἶναι ἀναπόφευκτος, μαρτυρεῖ ἀποτυχίαν τοῦ πολιτισμοῦ. "Η ἀδυναμία τῶν πολιτισμῶν τῆς

Ἐγγὺς Ἀνατολῆς ὠφείλετο εἰς τὸ δτὶς ἐνθασίζοντο ὑπὲρ τὸ δέον ἐπὶ τῆς βίᾳς. Τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶναι τὸ κατ' ἔξωχὴν παράδειγμα τῶν μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ θάσει τῆς πειθοῦς καὶ τῆς ἀμοιβαίας συγεννοήσεως. Διὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν ὅμως οἱ ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ ἀπαιτεῖται ἡ πρόβλεψις ἢ ὁποία ὅμως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν κατανόησιν καὶ γνῶσιν. Ἡ γνῶσις κατ' εὐσέβην περιλαμβάνει διάκλητον τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, πρᾶγμα ἀδύνατον· τμηματικῶς ὅμως εἶναι δυνατή ἡ γνῶσις. Ἡ γνῶσις περιλαμβάνει δύο στοιχεῖα: τὴν συνήθειαν ἢ τὴν ρουτίναν καὶ τὴν νόησιν δηλαδὴ τὴν ἐνσυνεληθούν καὶ μὲ κρίσιγνην ἐνέργειαν εἰς τὰς ἀπροόπτους ἰδίως περιστάσεις καὶ συνθήκας. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας δὲν ἀπαντῶνται κεχωρισμένως τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα· αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι εἶνε δεκτικαὶ προόδου καὶ αὐτὸς τὰς ἔνεγκαριζει ἀπὸ τὰς κοινωνίας τῶν μυρμήγκων καὶ μελισσῶν διπέρυ αυταρχεῖ ἀπολύτως ἡ συνήθεια. Πρόσοδος σημαίνει μεταβολὴν τῶν συνθηκῶν καὶ αὐτὰς πρέπει νὰ παρακολουθῇ ὁ ἀνθρωπὸς· ἀφ' ἑτέρου ἡ πρόβλεψις προϋποθέτει δτὶς θὰ διατηροῦνται αἱ αὐταὶ συνθῆκαι ἐπὶ ἀρκετὸν καιρόν· ἀλλοτε ἀπητεῖτο πολὺς χρόνος διὰ νὰ μεταβληθοῦν αἱ συνθῆκαι αὐταί, σήμερον ἡ μεταβολὴ καὶ ἀλλαγὴ γίνεται κατὰ πολὺ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα καὶ ἡ πρόβλεψις εἶνε πολὺ δυσχερεστέρα.

Ο κόσμος ὅμως τοῦ ἐμπορίου (ὑπὸ τὴν εύρυτέραν ὡς εἴπομεν ἔννοιαν) εἶνε μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ὅλης κοινωνίας. Ο Πλάτων εἶπεν δτὶς ἡ ἴδεώδης πολιτεία θὰ πραγματοποιηθῇ ὅταν οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσουν· σήμερον εἰς τὸν αἰῶνα τῆς ὅημοκρατίας βασιλεῖς εἶνε δῆλοι οἱ πολῖται· καὶ οὕτω τὸ λεγόμενόν του σημαίνει δτὶς δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ δημοκρατικὴ κοινωνία παρὰ δταν ἡ γενικὴ παιδεία προσδώσῃ εἰς δλους φιλοσοφικὸν νοῦν. Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἐπισκόπησις τῶν δυνατοτήτων καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς πραγματικότητας. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν σταθμίζονται μαζὶ τὰ γεγονότα, ἡ θεωρία, τὰ πιθανὰ ἐνδεχόμενα καὶ τὸ ἴδεωδες. Τὰ δὲ δῶρα της εἶνε πρόγνωσις καὶ γνῶσις καὶ ἀληθής ἀντίληψις τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς. Εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδες εἶνε δυνατὸν νὰ ζήσῃ ἡ ἀνθρωπότης μὲ βαρβάρους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, ὅταν ὅμως ὁ πολιτισμὸς φθάνει εἰς τὸ ὄψις του θὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλῶς ἡ κατάπτωσις ἐὰν παύσῃ ἡ συντονιστικὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς νὰ εἶνε διάχυτος εἰς δῆλην τὴν κοινωνίαν. Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα της ποὺ τὸν προσδιορίζει δ τρόπος μὲ τὸν δποῖον οἱ πληθυσμοὶ της ἀντιδροῦν εἰς τὰ ὄλικὰ συμβεβηκότα ποὺ συναντοῦν. Η ἀντίδρασις δὲ αὐτὴ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὰς βασικὰς τῶν πεποιθήσεις, τὰς ἐλπίδας των, τοὺς φόβους των καὶ τὰς αρέσεις τῶν ὡς πρὸς τὸ τί ἔχει ἀξίαν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἡ ἀνθρωπότης εὑρίσκεται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς σπανίας στιγμὰς ποὺ θὰ μεταβάλει νοστροπίαν. Εργὼν τῶν φιλοσόφων, τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν πρακτικῶν ἀνδρῶν εἶνε νὰ δημιουργήσουν ἀπόψιν τοῦ κόσμου περιλαμβάνουσαν τὰ στοιχεῖα τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τάξεως χωρίς τὰ ὄποια ἡ κοινωνία περιπίπτει εἰς τὴν ἀναρχίαν.

Τοις αὐτη̄ ἀποψίες τοῦ κόσμου εἶνε ἡ γνῶσις τὴν διποίαν ὁ Πλάτων ἐταύτιζε πρὸς τὴν ἀρετήν. Αἱ ἐποχαὶ κατὰ τὰς ὄποιας ἦτο διαδιδο-
μένη τοις αὐτη̄ ἀποψίες εἶνε ἐποχαὶ ποὺ παραμένουν σὺνεξάλειπται εἰς τὴν
μηνήμην τῆς ἀνθρωπότητος.

Β'. Κσμολογία. — Εάν εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξητάσθη ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνιολογίας τῆς ἐξελίξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐπιδρασίς τῶν περὶ ἀνθρωπινῆς φύγῆς θεωρίων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ιδεῶν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ίδιᾳ περὶ τῶν γενικωτέρων ἀναπτυχθεισῶν καὶ προύποτιθεμένων κοσμολογικῶν ιδεῶν. Προκειμένου περὶ ἐπιστημῶν σπουδαῖον μέρος διεδραμάτισεν πλὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἡ Αἴγυπτος ἡ δύοις εἰσέφερε τὰς ἀνεπτυγμένας τῆς τεχνικὰς γνώσεις, ἐνῷ ἡ Παλαιστίνη ἔδωκε τὴν τελευτὴν θρησκευτικὴν κοσμολογίαν καὶ ἡ Ἑλλὰς σαφεῖς καὶ διαυγεῖς γενικότητας αἱ δύοις διδηγοῦσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Πλάτων καὶ διὸ Ἀριστοτέλης καθώρισαν τὸ σύνολον τῶν γενικῶν ιδεῶν αἱ δύοις ἀποτελοῦν τὴν ἀθάνατον ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν κυρίως αἱ Ἀθήναι ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρειαν δύοις αἱ κτηθεῖσαι γνώσεις ἐσυστηματικοὶ θησαν, ἐτακτοποιήθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ καθ' ἔκαστον ἐπιστήμαι. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς Ἕλληνικῆς καὶ τῆς Ἕλληνιστικῆς νοοτροπίας εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς συστηματικοὶ μεταξύ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς συστηματικοὶ μεταξύ τῆς θεωρητικῆς μαθήσεως. Διὰ τὴν πρώτων ὅμως εἶναι ἀπαραίτητοι καὶ αἱ δύο. Καμμία ἐκ τῶν δύο μόνη τῆς δὲν κατορθώνει συναρρόν τι· ἡ κατάλληλος ἀνάμενεις καὶ τῶν δύο, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ γαραγτήρος ἐκάστης ἐπογής, ἐπιτυγγάνει μέγιστα πράγματα.

“Η έννοια του νόμου δηλ. ή έν ώρισμένω μέτρῳ κανονικότης είτε διατηρήσεως είτε ἐπαναλήψεως, είνε ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ πᾶσαν πρώτων τεχνικήν ή μεθόδολογικήν ή θεωρητικήν. ή έννοια αυτή οπάρχει και εἰς αυτάς ἀκόμη τὰς τελετουργίας τῶν ἀγρίων φυλῶν αἱ διπολεῖαι ἔχουν ὡς βάσιν τὴν περιοδικότηταν τῶν ὥρων του ἔτους και σχετίζονται πρὸς τὴν γεωργίαν, διπού ἀναμιγνύεται μετά του παράγοντος τῆς περιοδικής ἐπανάστων και δι παράγων τῆς ιδιωτροπίας του οπιροῦ. Αἱ τελετουργίαι αύται τῶν διποίων ή ἀρχή θὰ ἀνατρέχει πολὺ πέραν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γεωργίας, διεικνύουν δι τὸ πολειτισμὸς δὲν ἤρχισε μὲ τὸ «κοινωνικὸν συμβόλαιον», ἀλλὰ μᾶλλον μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ δοθῇ ή ἔξηγησις εἰς συναισθήματα κυριαρχοῦντα ἥδη ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Τέσσαρες είναι σήμερον αἱ κυριαρχῶσαι θεωρίαι σχετικῶς μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. 1) Ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς ἐσωτερικοῦ (ἐνυπάρχοντος), διὰ τουτέστιν ἡ ἐν τῇ φύσει τάξις ἐκφράζει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀληθῶν πραγμάτων τὰ ἐποῖα ὅμως ἀποτελοῦν τὰς ἐν τῇ φύσει ὑπάρχεις. "Οταν συνεπῶς ἐννοοῦμεν τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων αὐτῶν,

γγωρίζομεν δι' αὐτῆς και τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις. Ἡ ταυτότης εἰς τὴν μορφὴν τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτή συνοδεύεται ἀναγκαστικῶς και ὑπὸ θεωρίας τινὸς περὶ ἐσωτερικῶν σχέσεων. 2) Ἡ θεωρία περὶ ἔξωθεν ἐπιβεβλημένου νόμου, ἢ ὅποια συνεπάγεται αὐτομάτως και μεταφυσικήν τινα θεωρίαν περὶ ἔξωτερικῶν σχέσεων. Κατ' αὐτὴν ἐν ἕκαστον πρᾶγμα ἔχει χαρακτήρα ἴδιον και ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ εἰς ὅλα τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ ἔλθουν εἰς σχέσεις πρὸς τὰ ἄλλα. Τὸ σχέδιον, ἢ μορφὴ τῶν σχέσεων τούτων εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτὴ προϋποθέτει οἄποιαν θεωρίαν περὶ θεοῦ ἐπιβάλλοντος τοὺς νόμους. 3). Ἡ θετικοτεκνή θεωρία, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶναι ἡ παρατηρουμένη διατήρησις ἐνδὸς τοῦ οὐρανοῦ τῆς παρατηρουμένης ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων. Ὁ νόμος παρίσταται οὕτως ὡς ἀπλὴ περιγραφή. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει σπουδαιότητα ἀναντίρρητον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, και 4) ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας. Θὰ ἐξετάσωμεν τὰς διαφορὰς αὐτῶν και θὰ ξωμεν κατὰ πόσον εἶναι δυνατόν νὰ συμβιβασθοῦν μεταξύ των.

Απὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καταφαίνεται ὅτι παρ' αὐτῷ ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις τοῦ νόμου ὡς (ἐνυπάρχοντος) ἐσωτερικοῦ καίτοι ἐν τῷ «Τιμαίῳ» φαίνεται ἀποκλίνων πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιβολῆς, διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ δημιουργοῦ ἐπιβάλλοντος τὰ σχέδιά του ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ σημιτικὸς και ὁ μωχεύθανικὸς μονοθεϊσμὸς ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ νόμου ὡς τῆς ἐπιβεβλημένης θελήσεως ἐνδὸς Θεοῦ. Τί εἶνε δῆμος κατὰ Πλάτωνα ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεως; Τὴν ἀπάντησιν μᾶς τὴν δίδει ὁ «Σωφιστής»: «λέγω δὴ τὸ και ὅποιανον τινα κεκτημένον δύναμιν εἴτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἔτερον δτιοῦν πεφυκός εἴτ' εἰς τὸ παθεῖν και σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλωτάτου, καὶ εἰ μόνον εἰς μπαξ, πᾶν τοῦτο δύντος εἶγαι· τίθεμαι γάρ ὁρὸν δρίζειν τὰ ὅντα, ὡς οὐκ ἔστιν ἄλλο τι πλὴν δύναμις». εἶνε δὲ δυνατόν, ἐρωτᾷ ὀλίγον περαιτέρω, τὸ «παντελῶς δν» νὰ μὴ ἔχῃ κίνησιν και ζωὴν και ψυχήν, μηδὲ νὰ ζῇ και νὰ φρονῇ ἀλλὰ νὰ παραμένῃ ἀκίνητον, σεμνὸν και δίγιον και γοῦν οὐκ ἔχον; Αὐτὰ εἶναι ἡ καθαρὰ θεωρία τῆς ἐσωτερικότητος. Τὸν συμβιβασμὸν παρὰ Πλάτωνι μεταξύ τῆς θεωρίας τῆς ἐσωτερικότητος και τῆς ἐπιβολῆς πραγματικοιεὶ ἡ θεωρία αὐτοῦ περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχή, χώρα). αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ μέσον δι' οὗ τὰ πάντα ἐπικοινωνοῦν μετ' ἀλλήλων. Ἡ Ἑλληνικὴ δῆμος διάγοια ἐδημιουργησε και ἀντίθετον κοσμολογίαν, τὴν τῆς θεωρίας τῶν Ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου, Ἐπικούρου και Λουκριτίου. Εἰς τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν εἶναι δυνατόν γὰ συγχωνευθοῦν αἱ θεωριαι τῆς ἐσωτερικότητος και τῆς ἐπιβολῆς, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ θεωρία τῶν ἀτόμων εἶναι ἐπιδεκτικὴ συγχωνεύσεως μὲ τὴν θετικοτεκνή τῆς περιγραφῆς, καίτοι ἡ νεωτέρα περὶ ἀτόμων θεωρία ὡς κυμάτων πλησιάσει μᾶλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα. Καίτοι δῆμως ἡ θετικοτεκνή θεωρία εἶναι ἡ σήμερον κυριαρχοῦσα εἰς τὰς ἐπιστήμας

Ως τότε αποτελούνται ακθόλου εἰς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐχ οἰλεῖται μάγον μὲ περιγραφὴν τῶν γεγονότων καὶ δὲν λέγει τίποτε διὰ τὸ μέλλον· ὁ ἀνθρωπὸς ὅμως ἀκριβῶς αὐτὸς θέλει· ζητεῖ ἔνα κανόνα πρὸς πρόθλεψιν τοῦ μελλοντοῦ διὰ νὰ ὑπάρχῃ σκόπιμος ἐνέργεια. Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι δυνατόν γὰρ ὑπάρχῃ σκόπιμος ἐνέργεια καὶ ακθόδηγησις τῆς φαντασίας χωρὶς ποιάν τινα μεταφυσικὴν πάντας προῦποτιθεμένην καὶ γωρίς τὴν ὄποιαν σύτε πολιτισμὸς εἶναι δυνατός. Ἡ ἀπλὴ ἐπιστήμηντὴ παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ· αὐτὴ ἀφήνει ἀνησυχίαν ἡ διποία ὠθοῦ περαιτέρω καὶ τῆς γενικῆς περιγραφῆς, πρὸς περιγραφὴν ἐξηγοῦσαν καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν θεωρητικὴν ἐπέκτασιν τῶν γόμων πέραν τῶν πραγματικῶν γενομένων παρατηρήσεων. Αὐτὴ ἡ ὥθησις φέρει τὴν ἀμοιβαίαν ἐπενέργειαν ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς· αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι μεταβάλλονται διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἐξηγήσεις τῆς ἐπιστήμης διαμορφώνυται κατὰ τούπον σύμφωνον πρὸς τὴν λαϊκὴν μεταφυσικήν. Ἡ τελευταία θεωρία περὶ γόμων τῆς φύσεως εἶναι ἡ τῆς συμβιτακῆς, κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας· δι’ αὐτῆς ἡ ἐλευθέρα θεωρία (speculation) γρηγοριούεται πρὸς ἐρμηνείαν τῆς φύσεως. Εἰς αὐτὴν διαμορφώνται σύστημα τις ἰδεῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως πάσης ἀμέσου καὶ λεπτομερῶς παρατηρήσεως πραγματικῶν γεγονότων.

Αἱ κοσμολογικαὶ θεωρίαι δὲν εἶναι ἔξω τοῦ κύκλου τῶν πρακτικῶν συμφερόντων· διότι αἱ κατευθύνσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράστεως οὐτὸς τὰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ αἱ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκάστοτε διαδεδομένης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων λύσεως τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Πόσα ἐκατομμύρια ἀνθρώπων δὲν ἀπέθυνον διὰ νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀλλάχ, ἡ τοῦ Βούδα ἡ διὰ λόγους θρησκευτικούς ἐν γένει; "Οπωσδήποτε ἡ διαρκής ἐπιδίωξις ἀκριβεστέρων παρατηρήσεων καὶ λεπτομερεστέρων ἐξηγήσεων βασίζεται ἐπὶ ἔξυπακουμένης καὶ προύποτιθεμένης πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ διπάρχουν γόμοι κρατοῦντες ἀπολύτως.

Ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία.—'Απὸ μᾶς ἀπόψεως ἡ 'Ἐπιστήμη καὶ ἡ Φιλοσοφία δὲν εἶναι παρὰ διάφοροι ὅψεις μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ αἱ δύο ὀσχισμοῦται μὲ τὴν κατανόησιν τῶν αὐτῶν ἐκαστον γεγονότων ὃς ἐκδηλώσεων γενικῶν ἀρχῶν. Τὴν παλαιοτέραν διατύπωσιν φυσικοῦ γόμου εὑρίσκομεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ διότοις εἶπεν διὰ δλα τὰ δικιά σώματα τείνουν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Βεβαίως ὑπῆρξαν καὶ προηγουμένως ἐνδείξεις εἰς τὴν Αἴγυπτον, Μεσοποταμίαν τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν ἀλλ ἡ ἐπιστήμη ὠθουμένη πρὸς τὰ ἐμπρός ὑπὸ τῆς περιεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Λέγοντες δὲ περιέργειαν ἐννοοῦμεν τὴν ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν τῆς διαγνίας μας γὰ κατανοῆται γεγονότα ποὺ παρουσιάζει ἡ πεῖρα, τὴν ἐπιθυμίαν γὰ διατυπώσωμεν τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ ἀφηρημένῃ των μορφῇ. 'Ο Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ δύο αὐτοὶ σοφοὶ μᾶς δεικνύουν τὰς κυριωτέρας σχέσεις

μεταξύ ἐπιστήμης και φιλοσοφίας. Ὁ 'Αριστοτέλης, χρησιμωποιῶν τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως και διαιρέσεως ποὺ πρῶτος ὁ Πλάτων εἰσήγαγε, ἔδωκε εἰς τὴν ἐπιστήμην και τὴν φιλοσοφίαν τὴν πρώτην γενικὴν συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν συμβεβηκότων τῆς φύσεως· τέσσαρας τάξεις διακρίνει: τὰ βικρέα σώματα τείνοντα πρὸ τὰ κάτω, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ ὄποια, ὡς ἡ φλόξ, τείνουν πρὸς τὰ ἄνω καί τοι εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς· τοὺς ἀστέρας και πλανήτας οἱ ὄποιοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των εἶνε εἰς τοὺς οὐρανούς μὴ ὑποκείμενοι εἰς φθορὰν και τελευταῖον τὴν Γῆν, κέντρον τοῦ Σύμπαντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὄποιαν προσδιορίζονται ὅλα τὰ λοιπά. Τὸ σύστημα εἶνε σαφὲς ἐπιβεβαιούμενον διαρκῶς ὑπὸ τῆς πείρας και ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ και ἀφετηρία ὅλων τῶν μετέπειτα ἐπιστημῶν. Τὸ δλον ἔργον του δεικνύει πῶς μία φιλοσοφικὴ θεωρία και ἀποψί; μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὴν μεθοδον. Εἰς κάθε ἐπιστήμην εὑρίσκομεν δτι αἱ θεμελιώδεις γνώσεις της εἶνε ἀπλῶς αἱ εἰδικοποιήσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων αἱ ὄποιαι ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὸ φόντο τῆς διανοήσεως ὥρισμένης τινὸς ἐποχῆς. Ἀλλὰ και αἱ ἀπόψεις αὐται ἔχουν ἀνάγκην συναρμολογήσεως ἀλλως θὰ εἶνε ὡς ἀστραπιαῖαι ἀναλαμπαὶ ποὺ θὰ λησμωνύνται ἀμέσως. Ὅπωσδήποτε ὅμως φιλοσοφία και ἐπιστήμη ὑποβιῃθεύνται ἀμοιβάσιως. Πόσον διέφερος ἀπὸ τὴν τοῦ 'Αριστοτέλους εἶνε ἡ εἰσφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν και τὴν ἐπιστήμην. Ποτὲ δὲν εἶνε τόσην σαφῆς και κατηγορηματικὸς ὡς ὁ 'Αριστοτέλης και διδει πάντοτε λαβὴν εἰς ἀμφισβήτησεις. Ἰδού αἱ κυριώτεραι ἔννοιαι ποὺ ἔξαγονται ἀπὸ τοὺς διαλόγους του: Αἱ 'Ιδέαι, τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἡ ψυχὴ, ὁ ἔρως, ἡ ἀρμονία, αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις και ὁ χῶρος. Ἐνῷ ὅμως τὸ σύστημα τοῦ 'Αριστοτέλους εἶνε ἥδη διὰ παντὸς νεκρόν, αἱ ἔννοιαι τοῦ Πλάτωνος εἶνε και σήμερον τόσον σπουδαῖαι δι' ἡμᾶς δσον ἥσαν και εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης των ἐμφανίσεως.

Μεταξύ τούτων ιδιαιτέρως αἱ ἔννοιαι τῆς ἀρχῶνίας και τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἶνε αἱ εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις μιας ἀκόμη γενικωτέρας φιλοσοφικῆς ἐννοίας, τουτέστι τῆς γενικῆς συσχετίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ὄποια μεταβάλλει τὴν πατικίαν τῶν πολλῶν εἰς τὴν ἐνδητατοῦ ἐνός. Αὐτὴν δὲ τὴν κοινότητα τῶν ὅλων και συσχέτισιν ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων χῶρον (ὑποδιχήν). Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς σκοτεινήν και δύσκολον, τὴν σήμερον δὲ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εὑρίσκεται πλησιέστερον παρά ποτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ χώρου εἰς τὸν ὄποιον ἐφαρμόζεται τελείως ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς περὶ χώρου και χρόνου. Αἱ αὐτόχρημα προφητικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν παράδειγμα και ἀλλης σπουδαῖας λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας· διεγήρει τουτέστι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ θέματα πολὺ ἀπέχοντα ἀκόμη ἀπὸ τὴν κατανόησίν μας περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν δυγάμεων τῆς φύσεως. Ἐπὶ αἰώνας ἐθεώρουν τὰς μαθηματικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος ὡς καθαρὸν μυστικισμόν, ἐνῷ εἶνε τὸ προϊόν μιᾶς μεγαλοψύτας ποὺ βυθισμένη συλλο-

γίζεται τὸ μέλλον, μᾶς διανοίας ποὺ ἔρευνα ἕνα κάσμαν μυστηρίων. Αἱ πρόσδοις διμώς τῆς ἐπιστήμης ἔδικαίωσαν τὰς Πλατωνικὰς θεωρίας περὶ ἀρμονίας καὶ μαθηματικῶν σχέσεων. Καί τοι ὅμιλοι μεν περὶ καθ' Ἑκαστον πραγμάτων ὡς ἐάν δλα αὐτά νὰ ἡδύναντο νὰ ὑπάρξουν ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων καὶ μίαν μένην στιγμήν, δὲν εἶνε δὲ καὶ δυνατόν μεταχειρίζομεν τὸν ἔναρθρον λόγον νὰ μὴ περιπέσωμεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο, πράγματι κανένας ἔξι αὐτῷ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γνηθῇ γιατρὶς τὸ περιβάλλον του. Αὕτοι εἶνε μία ἀναγκαία καὶ σιωπηρά καὶ μὴ συνεδητή προϋπόθεσις, βεβαιωτέρα ἀπὸ σίαν δῆποτε ἐπιστήμην. Αἱ ἐπιστημονικές θεωρίας ἔξαρτωνται ἐκ τῶν διαγένετων μεταφυσικῶν ἐννοιῶν τῆς ἐποχῆς μας. Αἱ πραγματικές παρατηρήσεις ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τούτων, καὶ αὗται πάλιν ἐπηρεάζουν τὰς πρώτας.

Απόδειξις τούτων εἶνε ἡ γέννησις τῆς νεωτέρας κοσμολογίας· αἱ ἐπιστηματικαὶ τὴν πρόσδοτὸν των εἰσηγον νέας ἰδέας αἱ δποῖαι ἐπὶ τέλους απετέλεσαν σύνολον ἰδεῶν πρὸς τὰς δποίας ἡ μεσαιωνικὴ κομισλογία τοῦ Νεύτωνος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῇ. Τὴν ἀρχὴν ἔκαμψεν ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τοῦ φωτός, τὸ δὲ τέλος ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τῆς Οὐλης. Ιδοὺ ἡ ούσιώδης ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν γενικωτάτων ἐννοιῶν αἱ δποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὴν βάσιν τῆς νεωτέρας φυσικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τοῦ Νεύτωνος, διαφορὰ ἡ δποία ἔφερε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς τελευταίας. Η φυσικὴ τοῦ Νεύτωνος βραΐζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτήτου ἀτομικότητος κάθε τιμήματος Οὐλης τὸ δποῖον εἶνε οὕτω ἐπιδεκτικόν πλήρως περιγραφῆς ἀνεξαρτήτως πάσης ἀναφορᾶς πρὸς οἵονδήποτε ἄλλῳ μόρῳ Οὐλης. Κατὰ τὴν νεωτέραν φυσικὴν ἔκαστον φυσικὸν ἀντικείμενον ποὺ διοικάζομεν ἀπέραν, πλανήτην, μόρον, ἡλεκτρόνιον, πρῶτον ἡ quantum ἐνεργείας ἀνάγκη νὰ νοηθῇ ὡς μεταβολὴ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου ἐκτεινομένων καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Βεβαίως ὑπάρχει ἕνα κέντρον, μία ἔστια τὴν δποίαν ἀποκαλούμενην συνήθως ἀντικείμενον, ἡ ἐνέργεια διμώς τῆς ἔστιας αὐτῆς διαχέεται πέραν αὐτῆς μὲ γνωστὴν ταχύτητα μέγρε τῶν ἀποτάτων περάτων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Οὗτω λοιπὸν τὸ φυσικόν συμβεβηκός εἰς οἵονδήποτε σημεῖον τοῦ χώρου καὶ χρόνου εἶνε ἡ σύνθεσις τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν διὰ τὸ σημεῖον αὐτὸν αἱ φυσικαὶ ὑπάρξεις διλοκλήρου τοῦ Σύμπαντος. Η πλήρης ὑπαρξία διμώς δὲν εἶνε σύγθεσις μαθηματικῶν τύπων ὡς τοιωτῶν ἀλλὰ εἶνε συγκεκριμένη σύνθεσις πραγμάτων ἐκδηλούντων τοὺς τύπους τούτους· εἰς αὐτὴν εὑρίσκονται συγνφασμένα ποιοτικά καὶ ποσοτικά στοιχεῖα. Τί εἶνε διμώς τὸ πλήρες γεγονός τὸ «παντελῶς δν;» Αὕτοι ἔξαρταις ἀπὸ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας μας περὶ τῆς φύσεως τῆς πραγματικότητος. Καὶ οὕτω φθάνομεν πάλιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ο Πλάτων διηγείται καὶ προεμάντευσε τοὺς ἐπτὰ κυριωτέρους παράγοντας ποὺ εἶνε συγνφασμένοι εἰς τὰ γεγονότα· Ιδέαι, Φυσικὰ Στοιχεῖα, Ψυχή, Ἔρως, Ἀρμονία, Μαθηματικαὶ σχέσεις, Χώρος (ὑποδοχή). Αἱ σημεριναὶ θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ διατυπώσουν ἀνάλογα στοιχεῖα ἐν τῇ συνθέσει τῆς φύσεως.

Γ'. *Φιλοσοφία*.—Εἰς τὸ Τρίτον Μέρος τὸ περὶ φιλοσοφίας πραγματευόμενον ἐκτίθενται πρωτίστως καὶ ἀναλύονται διάφοροι ἔννοιαι ἀπαραίτητοι: διὰ τὴν γνῶσιν τὴν διποίαν ἐπιζητοῦν σὲ φιλόσοφοι. Μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων εἶναι αἱ ἔννοιαι «ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον» ἔννοιαι αἱ διποίαι ὑπῆρξαν τὸ θέμα πολλῶν ἀμφισβητήσεων. Αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶνε ἔννοιαι: συγναναφορικαὶ καὶ εὑρίσκονται εἰς τὴν βάσιν πάσης γνώσεως: ἡ ἀμοιβαία δὲ ἐπ' ἄλληλων ἐνέργεια εἶνε ἡ οὐσία ἐξ ἣς διαμορφώνται τὰ ἀτομικὰ ἔχεινα ἀντικείμενα τὰ διποῖα ἀποτελοῦν τὴν μόνην πραγματικότητα τοῦ Σύμπαντος. Ἡ πρώτη ἀφετηρία αὐτῆς. εἶνε ἡ αἰσθησις καὶ διὰ τοῦτο διαγραφεύεται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κεφαλαίου του θέτει γνωστὸν τοῦ «Θεαιτήτου» χωρίον ἔχον οὕτω... Τὸ παρόν ἔκάστη φιλοσόφος, ἐξ ὧν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ κατὰ ταύτας δόξαι». ¹⁾ Ἡ γνῶσις ἐπιληθεύεται διὰ τῆς ἀμέσου ἐποπτικῆς παρατηρήσεως: ἔχομεν δρα ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις ἢ ἀντίληψιν (perception). Τὰς ἐντυπώσεις ταύτας λαμβάνομεν διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων μας δργάνων. Τοῦτο δὲν σημαίνει δτι διὰ τῶν αἰσθητηρίων μεταβιβάζονται ἐντὸς ἡμῶν προσπάρχοντα πράγματα ὡς δεδομένα. Σημαίνει τούναντίσιν δτι εἰς τὴν ἀρχικὴν ουσίαν περιλαμβάνεται καὶ παράγων ἐνεργείας διποίος εἶναι καὶ ἡ αἰτία διὰ τὴν γένεσιν τοῦ συμβεβηκότος. Τὸν παράγοντα τοῦτον δ. κ. Whitehead ἀποκαλεῖ «δημιουργικότητα». Τὰ ἀντικείμενα εἶνε παράγοντες τοῦ συμβεβηκότος οἱ διποίοι λειτουργοῦν εἰς τρόπον ὥστε νὰ δηλωῦται διατῶν δτι τὸ προκαλούμενον συμβεβηκός περιλαμβάνει καὶ δλόκληρον σύμπαν πραγμάτων ὑπαρχόντων πέραν αὐτοῦ. Τὸ ἔκαστοτε συμβεβηκός εἶνε ἐν ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων περιλαμβάνων διμως καὶ ταῦτα. Ἡ συνείδησις εἶνε ἡ ἔμφασις ἢ διποία τίθεται ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς γενομένης μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων τούτων. Ἡ θεωρία αὗτη τῆς εὐρυτέρας ἔννοιας τῆς ἀντίληψεως εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸν συγγραφέα μόνον ἐξ δεχθῶμεν δτι εἶνε δυνατὴ καὶ ἀντίληψις μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων δρμωμένη. Δέγων τοῦτο διαγραφεύεται δὲν ἔννοετο νὰ εἰσαγάγῃ καμμίαν ἐξωτερικὴν δύναμιν, ὡς εἶνε ἡ διαισθησις τοῦ κ. Bergson. Τοῦτο καθίσταται καταφανὲς ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων του καὶ ἐκ τῶν παραδειγμάτων τὰ διποῖα ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας του περὶ ὑπάρξεως τοιαύτης μὴ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψεως. Ως πρῶτον παράδειγμα ἀναφέρει τὴν γνῶσιν ποὺ ἔχομεν τοῦ ίδίου ἡμῶν ἀμέσου παρελθόντος· δχι τὴν ἀνάμνησιν ποὺ ἔχομεν τῶν πρὸ μας ἡμέρας ἢ ὡρας συμβάντων, ἀλλὰ τοῦ πρὸ δευτερολέπτου ἢ κλάσματος τοῦ δευτερολέπτου παρελθόντος μας. Τὸ ἔτερον παράδειγμα εἶνε τὸ τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητός μας. "Ἐχομεν καὶ εἰς τὰς δύο περι-

1) Ἡ λέξις «πάθος» παρὰ Πλάτωνι ἀποδίδει ἀκριβῶς τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως χρησιμοποιουμένην λέξιν experience ἐν τῇ ἔννοιᾳ συμβεβηκότος ὑποκειμενικοῦ τὸ διποίον δὲν ἔχει ἀκόμη λάβει κανένα ίδιαίτερον χαρακτηρισμόν.

πτώσεις μίαν ἀδιάκοπον συνέγειαν μεταξὺ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς του ἀμέσως παρελθόντος συμβεβηκότος καὶ τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς ὑπὸ τὴν δποίαν ἀντιλαμβανόμεθα αὐτὸ ἐν τῇ γενέσει τοῦ νέου συμβεβηκότος.

Εἰς τὴν φυσικὴν τῷ φυσικὸν συμβεβηκός θεωρεῖται ὡς τόπος ἐνεργείας, αἱ δὲ ποιοτικαὶ διαφοραὶ ἀφοροῦν τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς εἰς ἐνεργείας ταύτης. Αἱ γεώτεραι θεωρίαι τῆς φυσικῆς (quanta) ἔτσνισαν περισσότερον τὸν ἀτομιστικὸν καὶ διακεκριμένον χαρακτῆρα τῶν συμβεβηκότων. Ἀποτέλεσμα τούτων εἶνε ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὅψιν καὶ οἱ δύο ἀντίθετοι χαρακτῆρες. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ εἰς τὰ συμβεβηκότα ποὺ ἔχουν ὡς τόπον ὑπάρχεισι τὸν ὄνθρωπον: εἰς τὸ συνεχὲς τῆς ὑποκειμενικῆς μορφῆς θὰ προστεθῇ ὁ κεχωρισμένος καὶ διακεκριμένος ἰδιάζων χαρακτῆρα τῶν διαφόρων συμβεβηκότων. Καὶ οὕτω θὰ ἔχομεν ὡς τελικὸν συμπέρασμα ὅτι τὸ αἰσθημα τῆς ταυτότητος τῆς προσωπικότητος μας τὸ ὅποιον εἶνε διάχυτον εἰς ὅλα τὰ συμβεβηκότα μας δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἕνα ελεῖκὸν τρόπον ἐνότητος ἐντὸς τῆς γενικῆς ἐνότητος τῆς φύσεως. Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε πρόσβλημα τὸ ὅποιον κανὲν φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀγνοήσῃ. Τὴν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα τοῦτο θεωρίαν του ὁ κ. Whitehead ἐκθέτει παραφράζων γνωστὸν χωρίον του «Θεαιτήτου» του Πλάτωνος (κεφ. 48 καὶ ἔ.) ὅπου οὗτος ὅμιλει περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχή, χώρα). Ἡ ἐνότης τῆς προσωπικότητος εἶνε, λέγει, τὸ πρᾶγμα ποὺ δέχεται: ὅλα τὰ παθήματα τῆς ὄνθρωπίνης ὑπάρχεισι εἶνε ἡ τροφὸς ὅλων τῶν παροδικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς καὶ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῶν ἀντικειμένων ποὺ εἰσέρχονται εἰς αὐτήν, ἀλλάζον ἐκάστοτε χαρακτῆρα. Ὡς ἐκ τούτου δύμως δὲν ἔχει ἴδιαν μορφήν, καὶ ὅρθως θὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀόρατον, ἀμορφον καὶ τὸ πάντα δεχόμενον. Τὴν στάσιν του ἀπέναντι τοῦ δυϊσμοῦ ἡ τοῦ μονισμοῦ καθορίζει ὁ συγγραψεὺς διὰ τῆς ἔξτης περικοπῆς: Τὸ σύμπαν δὲν εἶνε οὔτε μόνον φυσικὸν οὔτε μόνον πνευματικόν, οὔτε εἶνε ἀπλῶς ἐν μὲ πολλὰς δευτερευόσας καὶ ἔξαρτωμένας φάσεις· διότι εἶνε ἐν τέλειον στατικὸν γεγονός ὅπου ἡ ἀλλοίωσις, ἡ μεταβολὴ εἶνε ἀπλὴ ἀπάτη. Τὸ Σύμπαν ἔχει δύοιν χαρακτῆρα διότι: εἶνε παροδικὸν καὶ αἰώνιον, διότι ἐκάστη πραγματικότης εἶνε καὶ φυσικὴ καὶ πνευματική, διότι ἐκάστη πραγματικότης ἀπαιτεῖ καὶ ἀφηρημένον χαρακτῆρα, διότι ἐκαστον συμβεβηκός συνεγώνει τὴν τυπικὴν ἀμεσότητά του πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐτερότητα. Τὸ Σύμπαν εἶνε πολλὰ διότι δύναται νὰ ἀναλυθῇ ἐντελῶς καὶ τελείως εἰς πολλὰς τελικὰς πραγματικότητας (τὰ res verae του Καρτεσίου). Τὸ Σύμπαν εἶνε ἐν λόγῳ τῆς παγκοσμίου ἐσωτερικότητος. Ὑπάρχει συνεπῶς ἐνας δυϊσμὸς ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἀντιθέσει μεταξὺ ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος· εἰς ὅλον ληρῶν τὸ σύμπαν βασιλεύει ἡ ἐνότης τῶν ἀντιθέτων ἡ δποία εἶνε ἡ αἰτία τοῦ δυϊσμοῦ.

Εἰπομεν ἀγωτέρω· διότι τὰ παρελθόντα συμβεβηκότα περιλαμβάνονται εἰς συμβεβηκότα τὰ δποῖα εἶνε μέλλοντα ὡς πρὸς

αὐτά. Ἐνάγκη ὅμως νὰ διαλευκανθῇ ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικότης αὕτη. Δέγοντες δτὶ τὸ μέλλον δὲν εἶνε ξένον πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔννοοῦμεν τὸ ἀπότερον μέλλον, μετὰ πολλὰ ἔτη καὶ πολλοὺς αἰῶνας. Ἐὰν λάθωμεν ὑπὸ ὅψιν τὸ ἄμεσον μέλλον τὸ πρᾶγμα γίνεται: εὔκόλως καταφανές. Ἐκδῆτη παρερχομένη στιγμὴ εἶνε μετάβασις ἀπὸ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ μέλλον. Τὰ μέλλοντα οὐχ ἡττον συμβεβηκότα ὃς ἰδιαίτεραι πραγματικότητες μὲ τὴν ἀπόλυτόν των πληρότητα, εἶνε ἀνύπαρκτα εἰς τὸ παρόν: Ήταν εὖς ἄρα παρόντα ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν, τουτέστιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς διαδικασίας αὐτοῦ συμπληρώσεως ἐκάστου εἰδικοῦ πραγματικοῦ συμβεβηκότος ὡς ἔξης: 'Ο ζῶν ὁργανισμός, δικήρωπος παραπληρεῖ δτὶ εἰς τὰ παρελθόντα συμβεβηκότα ἡ ἀντιδρασίς του ἐγίνετο καθ' ὥρισμένον τύπον καὶ συμπεραίγει δτὶ καὶ ἐπὶ τῶν μελλόντων τοιούτων ἡ ἀντιδρασίς θὰ λάθει τὸν αὐτὸν τύπον, τὴν αὐτὴν μορφὴν, ἐξ οὗ γεννᾶται ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀναμονή, ἔχουσα τὰς ρίζας της εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ὁργανισμοῦ, ὅπως ἐπέλθῃ ὥρισμένον ἐπιθυμητὸν γεγονός. Ἡ ἀναμονὴ αὕτη καὶ ἐπιθυμία διφειλομένη εἰς πνευματικοὺς παράγοντας ἀποτελεῖ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὅποιαν τὸ μέλλον εὑρίσκεται ἐν τῷ παρόντι. Τὸ μέλλον ἄρα εἶνε ἡ σχέσις πρὸς τὸ παρόν ὡς ἀντικείμενον διὰ ἐν ὑποκείμενον, ἔχει τουτέστι ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίαν ἐν τῷ παρόντι, δὲν ἔχει ὅμως ἰδίαν πραγματικότητα ἀνεξάρτητον τῆς τοῦ παρόντος.

Σύγχρονα γεγονότα λέγονται ἐκεῖνα τὰ διποῖα συμβικίνουν χωρίς νὰ διφίσταται μεταξὺ αὐτῶν σχέσις αἰτιότητος· οὐχ ἡττον ἐπειδὴ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον εἶνε κοινὸν ὑπάρχει ἔμμεσος συσχέτισις καὶ τῶν ἀνεξαρτήτων συμβεβηκότων Οἰαδήποτε σειρὰ ἢ σύστημα πραγματικῶν συμβεβηκότων εἶνε ἡνωμένα διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐσωτερικότητος τῶν συμβεβηκότων, τῶν μὲν ἐντὸς τῶν δέ. Τὰ οὖτα εἰς ἐνότητα ἔσυνδυασμένα συμβεβηκότα λέγομεν δτὶ ἀποτελοῦν δεσμόν. Ὑπάρχουν πολλοὶ τύποι τοιούτων δεσμῶν ἡτοι: κοινωνίαι, πρόσωπα, διαρκοῦντα ἀντικείμενα, σωματικαὶ οὐσίαι, ζῶντες ὁργανισμοί, γεγονότα, μὲ διαφόρους ἀποχρώσεις. Κατ' οὓσιαν πρόκειται μᾶλλον περὶ κοινωνιῶν καὶ συγθέσεως κοινωνιῶν, ἡτοι ἐκάστη κοινωνία περιλαμβάνει κατωτέρου διαθμοῦ κοινωνίας. Εἰς τὴν φύσιν παρατηροῦμεν διάφορα χάσματα τὰ διποῖα ὅμως δυνάμεθα νὰ ἔξαφανίσωμεν. Παραδ. χάριν μεταξὺ στερεῶν καὶ ὑγρῶν ὑπάρχει χάσμα καὶ ὅμως βλέπομεν δτὶ διὰ τῆς θερμότητος εἶνε δυνατὸν τὸ στερεὸν σῶμα νὰ προσλάβῃ τὴν ὑγρὰν κατάστασιν καὶ διατερον τὴν ἀερώδη. Ἐν τοιούτον χάσμα εἶνε καὶ τὸ μεταξὺ τῶν ζώντων καὶ τῶν μὴ ζώντων σωμάτων καὶ ὅμως κατερχόμενοι τὴν αλίμακα τῶν ζώντων ὁργανισμῶν φθάνομεν μέχρι τοῦ ὅρίου τῶν ἐστερημένων ζωῆς. Ἐξ ἀλλού αἱ λειτουργίαι τῆς ἀνοργάνου ὄλης παραμένουν ἀκέραιαι, ἐντὸς τῶν λειτουργιῶν τῆς ζώσης ὄλης. Φαίνεται, λέγει διαγραφεύς, δτὶ εἰς τὰ σώματα τὰ διποῖα εἶνε προφανῶς ζῶντα θὰ συνετελέσθῃ τοιαύτη τις διάταξις ἡ διποῖα γὰ ἀνήγαγεν εἰς κυριαρχικὴν θέσιν ὥρισμένας λειτουργίας ὑπαρχούσας ἐντὸς τῶν πρωταρχικῶν

συμβεβηκότων. Εἰς τὴν νεαρὰν ὥλην αἱ λειτουργίαι αὗται· θὰ ἔξουδε-
τερώντων ἀλλήλας ἐνῷ εἰς τὴν ζῶσαν τοιαύτην παρεμβάσιν οὐ δρ-
γανωμένη διάταξις καὶ ἀποκτοῦν σπουδαιότητα αἱ λειτουργίαι αὗται
αἱ ὅποιαι εἶνε πνευματικαί.

Φαινόμενον καὶ πραγματικότης. Τὸ ἀντικείμενον περιεγόμενον ἔνδει συμβεβηκότος δύνατον νὰ ἔχῃ ἐν τῷ ὅγει ἀντιθέτῳ γαραντηριστικῶν, γὰρ εἶναι πραγματικότης η φαινόμενον. Η ἀντιθεσίς μεταξύ φαινομενικότητος καὶ πραγματικότητος δὲν εἶναι η μόνη ἀντιθεσίς που μᾶς παρουσιάζει: η πεῖρα σύτε καὶ η σπουδαιότερα ἀπομεταφυσικής ἀπόψεως, εἶναι διμοις ἐκείνη εἰς τὴν δποίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα θῆτη ἀπεδόθη μεγαλειτέρα σημασία (σπουδαιότεροι εἶναι αἱ ἀντιθέσεις: φύσις (ὕλη) καὶ πνεῦμα η ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων καὶ ὑποκειμενικαὶ μεροφαὶ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν). Τὸ πρῶτον στάδιον εἰς τὸ ἀντικείμενον περιεχόμενον ἔνδει συμβεβηκότος εἶναι διπραγματικὸς προύπαρχων κόσμος ὡς δεδομένον τοῦ συμβεβηκότος ἀπὸ αὐτὴν ἀρχίζει τὸ δημιουργικὸν στάδιον. Τὸ δεύτερον στάδιον ἐπέρχεται: δταν προστεθοῦν οἱ πνευματικοὶ παράγοντες τὸ φαινόμενον (apparence) εἶναι τὸ προτὸν τῆς ἐνεργείας τοῦ πνευματικοῦ πόλου κατὰ τὴν δποίαν αἱ ποιότητες καὶ η διάταξις τοῦ δεδομένου φυσικοῦ κόσμου ὑφίστανται μεταβολήν. Γενικὴ μεταφυσικὴ ἀρχὴ η δποία νὰ ὁρίζῃ γενικῶς πῶς τὸ φαινόμενον διαφέρει ἀπὸ τὴν πραγματικότα τὸ δὲν ὑπάρχει. "Ολαὶ μας αἱ πληρωφορίαι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀφοροῦν τὸ σύμπαν μας καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ζωὴν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζώντων δργανισμῶν. Ἀντιθέτως πρὸς διτις κοινῶς πιστεύεται τὸ πνευματικὸν μέρος εἶναι παράγων ἀπλοποιήσεως, διτις αὐτὸν καὶ διτις φαίνεται εἶναι ἀπλοποιημένη ἐκδοσίς τοῦ πραγματικοῦ τὸ ζήτημα δὲ εἶναι πῶς πραγματοποιεῖται η ἀπλοποίησίς αὐτῇ εἰς τοὺς ζῶντας δργανισμούς. Παράδειγμα τῆς ἀπλοποιήσεως αὐτῆς ἔχομεν ἐάν θεωρήσωμεν μίαν κοινωνίαν ὡς ἔνδητα ἔχουσαν ὡς χαρακτηριστικὸν ἰδιότητας ἀνηκούσας εἰς τὰ καθ' Ἑκαστον μέλη της καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Χρειάζονται διάφοροι ἀφαιρέσεις διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, πάντως εἰς τὸ σύνολον αὐτὸν αἱ ἰδιότητες παρίστανται ὡς παθητικόν τι ἐνῷ η ἐνέργεια ἀγήκει εἰς τὰ ἀτομα. Τὴν μεταφορὰν ταύτην ἰδιότητός τινος ἀπὸ τῶν πολλῶν ἀτόμων εἰς τὴν ἔνότητα δισυγγραφεὺς ἀποκαλεῖται «μετατροπὴ» (transmutation): ὡς τὸ σημαντικότερον δὲ παράδειγμα τοιαύτης μετατροπῆς θεωρεῖ ἐκείνην που πραγματοποιεῖται ἀν τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις. Ο ἀποφασιστικὸς παράγων τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεων εἶναι διγκέφαλος η δὲ λειτουργία τούτου ἔξαρτηται ἐκ τῶν προηγουμένων λειτουργιῶν τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος. "Αμα ἔχομεν τὰς ἀπαιτούμενας σωματικὰς λειτουργίας θὰ ἔχωμεν καὶ ἀντιλήψεις ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Η τελικὴ διμοις σύγθεσίς τῶν ἐντυπώσεων τούτων ἀνήκει εἰς τὴν ψυχήν, η δποία τὸν ποιωτικὸν καὶ αἰσθηματικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα ἀποδίδει εἰς τὰ ἔξω αὐτῆς ἀντικείμενα. Αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις ποτὲ δὲν ὑπάρχουν ἐν ἀπολύτῳ καὶ ἐννοιοσλογικῇ ἀπο-

νώσει· εἰς τὴν πραγματικότητα συγθεύονται πάντοτε ὑπὸ «έρμηνείας». Όλαι μας αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις, καὶ συγήθειαι μας προύποθέτου γ τὴν «έρμηνείαν» αὐτήν. Τοῦτο δὲ δφείλεται εἰς τὸ δτι εἰς τὸ παρὸν συμβεβηκός ὑπάρχει καὶ τὸ παρελθόν. Μὲ ἀλλας λέξεις δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὸν σύγχρονον κόσμον ὡς προτὸν τῆς ἴδιας αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ ὡς προτὸν ἐνεργειῶν ποὺ προέρχονται ἐκ τοῦ παρελθόντος, τὸ δποῖον χρησιμεύει ὡς προύποθεσις τόσον ἐκείνου δσον καὶ τοῦ ἐν τῷ παρόντι ἀντιλαμβανομένου. Αἱ ἐνέργειαι ἐκεῖναι ἀνήκουν πρωτίστως εἰς τὸ παρελθόν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ μακρύτερον ἀκόμη εἰς τὸ παρελθόν τοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ δποίου λειτουργεῖ τὸ σῶμα.

'Η μέθοδος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. 'Εκάστη φιλοσοφική θεωρία προδιαγράφει καὶ τὴν μέθοδον ποὺ Ήλα χρησιμοποιεῖσει· ἢ δὲ στενὴ συσχέτισις θεωρίας καὶ μεθόδου προέρχεται ἐκ τοῦ δτι ἢ ἀποδεικτική δύναμις τῶν συμβεβηκότων ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς θεωρίας, ἢ δποία ἰσχύει κατὰ τὴν σχετικὴν συζήτησιν καὶ ἢ δποία ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀποδεικτικῆς ἰσχύος. Διὰ τοῦτο καὶ προκειμένου νὰ κρίνωμεν μίαν οἰανδήποτε θεωρίαν δὲν Ήλα ἐρωτήσωμεν ἐὰν εἶνε ἀληθής ἢ ψευδής ἀλλὰ Ήλα ἔξετάσωμεν ποῖος εἶνε δ σκοπός της καὶ ἐὰν ἐπιτυγχάνει αὐτὸν ἢ δχι. Τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν δυνάμεθα νὰ δρίσωμεν ὡς τὴν προσπάθειαν τῆς διαμορφώσεως λογικοῦ, συνεποῦς, ἀναγκαίου συστήματος γενικῶν ἰδεῶν δυναμένου νὰ ἐρμηγεύσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς πείρας μας δηλαδὴ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰ τὸν χαρακτῆρα εἰδικῆς περιπτώσεως τοῦ δλου συγκροτήματος. Ήλα περιλάβη συνεπῶς ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον μίαν «χρήσιμον διόθεσιν», ἐν ἐλλείψει τῆς δποίας δὲν εἶνε δυνατὴ πρόσδοσ. 'Η πρόσδοσ διὰ τῆς «ὑποθέσεως» συντελεῖται πρῶτον μὲν διὰ τῆς προόδου τῶν λεπτομερειακῶν γνώσεων καὶ δεύτερον διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς «ὑποθέσεως» ὡς ἐν τῶν συνεπείᾳ τῶν πρώτων παρατηρουμένων ἀνωμαλιῶν κατὰ τὴν κρατοῦσαν θεωρίαν—Τὸ μέγα δυστύχημα τῆς φιλοσοφίας ἡτο τὸ δόγμα δτι αἱ ἀρχαὶ τῆς «χρησίμου διόθεσεως» τῆς ἡσαν σαφεῖς, φανεραί καὶ ἀνεπίδεκτοι μεταβολῆς. 'Η ἀντίδρασις εἰς τὸ δόγμα τοῦτο ἔξεδηλώθη ὡς ἀπόκρουσις οίκσδήποτε μεθόδου: καὶ τὰ δύο εἶνε ἐξ ἵσου βλαβερά.

Μέθοδος εἶνε δ τρόπος τοῦ χειρίζεσθαι τὰ δεδομένα, τὰς ἀποδείξεις. Γενικῶς ἐθεωρεῖτο δτι ἢ διαφορά μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν τῶν νεωτέρων χρόνων συνίστατο καὶ τὸ δτι ἐκεῖνοι ἔξήταξον τὰ πράγματα ἀντικειμενικῶς ἐνῷ οἱ νεώτεροι λαμβάνουν ὡς ἀφετηρίαν τὸ ἔξετάξον διόκειμενον. 'Η πραγματικὴ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ δτι οἱ ἀρχαῖοι ἡρώτων: τί γιγνώσκομεν ἐνῷ οἱ νεώτεροι ἐρωτῶν, τὶ δυνάμεθα νὰ γιγνώσκωμεν. 'Η δευτέρα αὕτη μέθοδος προϋποθέτει δτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συγκεντρώσωμεν τὴν προσοχὴν μας ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν μας συμβεβηκότων διὰ νὰ καθορίσωμεν τὰ δεδομένα συστατικὰ στοιχεῖα τῆς πείρας ἀνεξαρτήτως τῶν διόκειμενικῶν μας ἀντιδράσεων. 'Η θεωρία αὕτη εἶνε πεπλανημένη: Πρῶτον διότι δέχεται δλίγας καὶ ὥρισμένας γραμμὰς ἐπικοινωνίας μας μὲ τὸν ἔξωτερον

κὸν οὐσίου δηλ., τὰ πέντε αἰσθητήρια δργανά μας. Ἀλλὰ ἡ πεῖρα τοῦ ζῶντος δργανισμοῦ συντελεῖται δι’ ὀλοκλήρου τοῦ ζῶντος σώματός του ως συνόλου καὶ εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν ποὺ τελειώνει τὸ σῶμα καὶ ποὺ ἀργοῦται ὁ φυσικὸς οὐσμός. Δεύτερον διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρησεως εἶναι ὁ μόνος τρόπος ἐξετάσεως τῆς πείρας. Καὶ αὐτὴ ἡ ψυχελεγία τὴν ἔχει ἥδη ἀπαρνηθῆ τὴν θεωρίαν αὐτῆν, ἵδια διότι ἀποκλείει τὸ ἐσωτερικὸν συγαίσθημα τῆς συμμετογῆς εἰς ταύτην τοῦ σώματός μας. Καὶ δμως κανενὸς εἰδους ἐπίδρασις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγκωνισθῇ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν στοιχείων τῆς πείρας.

Τὰ στοιχεῖα τῆς βιβλαιότητος τὰ ἀρυσμεθα ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, τοὺς τοιωνανέκους θεσμοὺς καὶ τὴν πρᾶξιν. Ἡ προσήλωσις δμως εἰς τὰς γλωσσικὰς ἐκφράσεις παρεπλάνησε πολλάκις τοὺς φιλοσόφους· διότι καὶ ἀτελείας ἔχει ἡ γλῶσσα καὶ αἱ διὰ τῆς γλώσσης ἐκφράσεις ἐγνωσθεῖν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀκολουθοῦν τὰς προόδους τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ περιγραφὴ γενικότης εἶναι ἡ κυριωτέρα μέθοδος τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γρησιμοποιήσει τῶν ἀποδείξεων της, δηλ. ἡ φιλοσοφικὴ γενικότης ἐξαίρει ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ ἔχοντα διαρκῆ σπουδαιότητα παραλείπουσα τὰ δευτερεύοντα καὶ φευγαλέα τοιαῦτα. Εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἔχοιεν ἀνοδον ἐκ τοῦ καθ’ ἔκαστον γεγονότος εἰς τὸ γένος. ᩠ φιλοσοφία εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ ἀνοδος εἰς τὰς γενικότητας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ κατανοήσωμεν τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμούς. ᩠ ἀνακάλυψις νέων γενικοτήτων αὐξάνει τὴν γονιμότητα τῶν ἥδη ὑπαρχουσῶν. Εἰς ἓνα φυλοσοφικὸν σύστημα εἶναι ἀνάγκη εἰς ἐκάστην μεταφυσικὴν ἔννοιαν νὰ δίδεται ἡ μεγαλειτέρα δυνατή ἐκτασίς, διότι μέντον κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξερευνηθῇ ἡ ἀληθής προσαρμογὴ τῶν ἴδεων.

Δ'. Πολιτισμός. — Εἰς τὸ Τέταρτον καὶ τελευταῖον μέρος ἐξετάζονται γενικαὶ τινες ἔννοιαι ἵδιαιτέρως χρησιμεύουσαι εἰς τὴν πρωθησίν τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀληθιοῦ, τοῦ ὄραίου, τοῦ ἀγαθοῦ. Τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ἔννοιας ταῦτας κεφαλαίων εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ δοθῇ περίληψις χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ κίνδυνος νὰ ἀποδοθεῖν ἐσφαλμένως αἱ ἵδεαι τοῦ συγγραφέως ἵδιας ἀφοῦ πρόκειται περὶ θεμάτων δπού προέχουσαν θέσιν καταλαμβάνουν καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀντιλήψεις.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἵδιότης ἡ δποία ἀφορᾷ μόνον τὸ φαινόμενον: ἀλήθεια δὲ εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ φαινομέτου πρὸς τὴν πραγματικότητα. ᩠ «μέθεξις» τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἡ αὐτὴ ἔννοια, ἀλλὰ ὑπὸ γενικότερων τύπων. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πεῖραν συναντῶμεν δύο κύρια παραδειγματα σχέσεως ἀληθείας: τὰς πρωτάσεις (ἀρχὰς) καὶ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις. ᩠ πρότασις εἶναι ἡ ἀφηρημένη δυγατότης μας ὡρισμένης σχέσεως ἡ δειμων ἐκδηλωντος ὥρισμένων τινὰ τύπων. Μία πρότασις εἶναι ὑπόθεσις περὶ πράγματός τινος. Εἶναι σπουδαιότερον